

Nancy E. Snow (ed.). *The Oxford Handbook of Virtue*. New York: Oxford University Press, 2018. 881 s. ISBN:978-0-199-38519-5

TUBA NUR UMUT

Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi

tndonmez@ankara.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-0201-6228>

Ahlaki karakter geliştirmeyi ve erdemlere uygun tarzda eylemeyi öne çıkaran erdem ahlakı; sonuççu ahlak, deontolojik ahlak gibi ahlak teorileri arasında daha eskiye dayanan ve tarihi süreçte ahlak felsefesi alanında en çok yer bulan anlayıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında normatif ahlak alanında diğer teoriler daha çok gündemde olmasına karşın yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle 1958'de E. Anscombe¹ ile birlikte başlayan ve "erdem dönüş" olarak nitelenebilecek yaklaşımların gündeme gelmesi, erdeme vurgunun artması ile son dönemlerde erdem teorisi ve ahlakı² canlanmış ve yeni yorumları ile birlikte ahlak felsefesi literatüründe ve uygulamalı ahlak çalışmalarında sıklıkla yer bulmuştur. Erdem ahlakına son dönemlerdeki bu ilginin bir ürünü olarak Oxford University Press, *Oxford Handbook* serisine 2018 yılında Oklahoma Üniversitesi profesörlerinden ahlak ve özellikle erdem üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan N. Snow'un editörlüğünü yaptığı *The Oxford Handbook of Virtue* kitabını dahil etti.

Erdeme dair felsefi çalışmaları ana hatları ile içeren bu kapsamlı eser, "Erdem Kavramsallaştırmaları", "Erdeme Dair Tarihî ve Dinî Açıklamalar", "Çağdaş Erdem Ahlakı ve Erdem Teorisi", "Erdem Ahlakında ve Erdem Teorilerinde Merkezi Kavramlar ve Meseleler", "Erdem Ahlakına Yönelik Eleştirel Araştırmalar", "Uygulamalı Erdem Ahlakı" ve "Erdem Epistemolojisi" ana başlıkları altında yer bulan toplamda 42 makaleden oluşuyor. Her makale,

¹ Elizabeth Anscombe, "Modern Moral Philosophy," *Philosophy* 33 (1958), ss.1-19.

² Editör Nancy E. Snow'un vurguladığı üzere "erdem teorisi" ile "erdem ahlakı" arasında bir fark söz konusudur. Buna göre erdemlerin neler olduğuna dair açıklamalar sunan erdem teorileri, daha geniş ahlak teorilerinin parçası olabilirler. Bu bağlamda utilitarist bir erdem teorisinden bahsedilebilir. Erdem ahlakı ise, erdemi merkezi kavramı kılan ahlak teorisi türüdür. Bu açıdan sözcelimi ödevi merkez kılan deontoloji gibi bir ahlak teorisine alternatiftir. Snow, "Neo-Aristotelian Virtue Ethics," *The Oxford Handbook of Virtue*, s.321.

bu alanla ilgili çalışmaları olan akademisyen ve felsefeciler tarafından kaleme alınmış.

Çalışmanın ilk bölümü, kitabın ana teması olan “erdem” kavramının anlaşılma tarzlarını ortaya koyan makalelerden oluşuyor. Bu çerçevede, “karakter özellikleri” olarak ele alan yaklaşımın; erdemi yerleşmiş, geçici bir zihin durumunu sergilemeyen özellikler olarak gördüğü; erdemi bir “duyarlılık” olarak gören bakış açısının ise özellikle erdemin temellendirilebileceği, ahlaki eylemin haklılandırılacağı zeminlerin sarsılmasıyla gündeme geldiği belirtiliyor. Erdemi “beceri” olarak ele alan görüşün de hem erdemler hem de beceriler, belirli durumlarda nasıl davranılacağı ile ilişkili olduğu için erdemi pratik becerilerle karşılaştırarak ele aldığı vurgulanıyor. Bölümde yer alan makalelerde her bir görüşün kendi içindeki farklı yaklaşımlara, itirazlara, görüşlerin ortaya çıkışının arka planlarına da yer veriliyor ve bölüm kavramsal olarak “erdem”in nasıl anlaşıldığına ilişkin tatmin edici bir malumat sunuyor.

Çalışmanın hacim olarak en geniş ve içerik olarak en yoğun bölümü olan ikinci bölüm, erdeme ilişkin tarihî ve dinî açıklamaları ortaya koyuyor. Bölüm, Batı’da ve diğer geleneklerde, ayrıca hem seküler hem de dinî yaklaşımlarda erdemin tarihî süreçte nasıl anlaşıldığına ve söz konusu yaklaşımların katkılarına yer vermesi itibarıyla hem bütüncül bir okumaya imkan veriyor hem de erdem üzerine çalışanlara tarihî süreci takip etme noktasında önemli katkı sunuyor. Zira bölüm makaleleri, farklı geleneklerdeki yorumları görmeyi, farklı filozoflar ve ekoller arasında mukayese yapmayı ve etkilenmeleri görmeyi mümkün kılıyor. Ayrıca Snow’un işaret ettiği gibi, çağdaş erdem çalışmalarının boşlukta oluşmadığını gösteriyor (s.3). Çalışmanın bu bölümündeki makalelerde farklı felsefi ve dinî gelenekler incelenirken erdemlere ilişkin meselelerin anlaşılmasında büyük ölçüde söz konusu geleneklerin temel metinlerine, birincil kaynaklarına atıflarla yorumlamalar yapıp meseleler tartışılıyor. Bölümdeki birçok makalede, felsefe tarihinin salt fikirler tarihinden ibaret olmadığını da hatırlatacak şekilde, tarihî olanın aynı zamanda yeni yönelimlere, yeni erdem ahlaki çalışmalarına kılavuzluk edebileceğine yönelik vurgular yer alıyor.

Bölümde erdem ahlaki haklı biçimde Aristoteles ile ilişkilendirilse de Platon’un erdem ahlakına, niçin Aristoteles’in gölgesinde kaldığına ve yeni erdem ahlaki çalışmalarına hangi açılardan yol gösterebileceğine işaret ediliyor. Erdem ahlaki için merkezi bir figür olan Aristoteles’in anlayışı detaylı bir şekilde, “Hangi karakter özellikleri erdemdir?”, “Erdemli eylemler nasıl tanımlanır?”, “Bir erdem nasıl elde edilir?”, “Aristoteles’in erdem ahlaki

kı hangi zeminde temellendirilir?” gibi sorular ışığında diğer filozoflardan farklılıklarına da vurgu yapılarak irdeleniyor. Bir diğer felsefi ekolün, Stoacıların erdem anlayışı da natüralist temelleri ile eserde yer buluyor.

Son dönemlerde ahlak alanındaki akademik çalışmalarda Aristotelesçi yahut Batı tarzı gelişen erdem ahlakından farklı erdem anlayışlarına yer verme temayülünün bir örneği olarak eserde Budist geleneğin, Konfüçyüsçülük ve bu geleneğin daha tutarlı ahlaki teorilere sahip bir dönemi olarak addedilen Neo-Konfüçyüsçülüğün erdem anlayışları ayrı makalelerde ele alınıyor. Bu bağlamda, günümüzde Budist ahlakını yeniden inşada erdem ahlakı ve sonuççuluk iki yaygın yol olarak görülürken erdem ahlakı üzerinden insanın daha verimli bir yol sunacağı M. MacKenzie tarafından gerekçeleriyle izah ediliyor (ss.165-167). Farklı Konfüçyüsçü geleneklerin ahlak felsefelerinde erdemi merkeze alması ve ahlaki failerin doğruluk, adab-ı muâşerete uygunluk, hikmet gibi bazı erdemleri zorunlu olarak taşımaları gerektiği hususunda ortaklıkların olması itibariyle Konfüçyüsçü ahlak da J. Tiwald tarafından erdem ahlakı olarak yorumlanıyor. Fakat Aristotelesçilikte olduğu gibi bir “şahıs” fikri Konfüçyüsçülük için söz konusu olmadığından, erdem ahlakı ise “şahıs” fikri üzerine temellendiğinden Konfüçyüsçülüğü erdem ahlakı olarak okumaya yönelik itirazlar da haklı olarak yer buluyor (s.175). Söz konusu makalelerin ahlak felsefesi literatüründe daha az aşına olduğumuz geleneklerin erdem öğretisi yorumlarını da ana hatlarıyla görme ve bu geleneklerdeki yeni tartışmalardan haberdar olma imkanı sunması açısından önemli olduğunu ifade etmeliyiz.

Eserde Asya dinî geleneklerinden farklı olarak İslam ahlak felsefesinin Aristotelesçi geleneğin devamı olduğuna işaret ediliyor. İslami erdem ahlakı, eserde E. Bucar tarafından kaleme alınmış. Bucar, İslami geleneğe ahlakla ilgili çalışmaların ahlak, tasavvuf, tefsir, felsefe, âdâb gibi ilimlerin içerisinde mütalaa edildiğini, klasik dönemde ilimler bütüncül bir yapıda olduğundan, erdem düşüncesini anlamak için farklı alanlardaki vurguları bir araya getirmek gerektiğini belirtiyor. Bununla birlikte soyut değerleri ve davranış kodlarını genelde fıkıhın içermesi itibariyle son elli yıldır Batı’da İslam ahlakına ilişkin hususların, fıkıh çalışmaları içerisinde ele alındığına da dikkat çekiyor (s.206).

Bucar, erdemle alakalı ilk sistematik eser olması, İslami dünya görüşü ve *ethosta* erdemini ve onun geliştirilmesinin rolü hakkında iyi bir anlayış sunması, el-Ġazâlî, eṭ-Ṭūsî gibi alimlere ve modern düşünürlerden Muḥammed ‘Abduh ve Murtaẓā Muṭahharî gibi isimlere ilham kaynağı olması itibariyle İbn Miskeveyh’in *Tehzîbu’l-Aḥlāk*’ı üzerinden İslami erdem ahlakının

nasıl anlaşıldığını göstermeyi deniyor (ss.206-207). Eserde İslami erdem ahlakının ne şekilde takdim edildiğini görmek için Bucar'ın tespitlerini biraz daha açmak faydalı olacaktır.

İslam ahlakı şeklinde ifade edilen çalışma alanının ahlaki bir akıl yürütme teorisi sunduğunu, Müslümanların bu teoriyi inşa sürecinde farklı ahlaki geleneklerle, özellikle Yunan felsefesi ile etkileşimlerinin öneminden söz eden Bucar, İbn Miskeveyh'in İbn Ruşd, Aristoteles ve Platon düşüncesinin sentezini yaparak Aristotelesçi erdemleri Platoncu tarzdaki ruhun kısımlarına aşıladığını, dolayısıyla onun ahlak teorisinin temelinde Platoncu moral psikoloji ile Aristotelesçi pratik ahlakın yer aldığını vurguluyor (ss.207-208).

Tehzibu'l-Ahlāk'ı, İslam vahyini ve Grek felsefesi kanonunu bir araya getirmeyi hedefleyen bir literatürün, *tehzib* geleneğinin ilk örneği olarak sunan Bucar, İbn Miskeveyh'in Grek felsefesindeki unsurlara bakışının seçici olduğuna da dikkat çekiyor. İbn Miskeveyh'in görüşü İslami teolojiye ve teolojik antropolojiye bağlı olduğu için metnin doğal olarak teolojik unsurlar içerdiğini ifade eden yazar, teolojik amacı ve unsurları *Tehzib*'den yaptığı alıntılarla örnekliyor. İbn Miskeveyh'in ahlaklı olmanın gereğini Tanrı ile ilişkimiz itibarıyla kurması, ahlaki karakteri geliştirmenin Kur'an ve hadislerde yer alan ilahî planı takip etmekle olacağı vurgusu, mutlulukla ilgili teolojik içerimler ve Grek felsefesini İslam düşüncesinin hizmetinde kullanacağını ifade etmesi gibi hususlar Bucar'a göre İbn Miskeveyh'in bu kaygısını gösteriyor (s.209).

Bucar, erdem ahlakının karakter oluşturma meselesini yalnızca şahsi bir gelişim süreci gibi görerek eleştirenlere karşı İbn Miskeveyh'in erdem teorisinin, toplumsal ve politik boyutlara vurgusuyla önemli bir karşı çıkış imkanı sağladığını ifade ediyor (ss.214-215). Ayrıca Bucar, erdemi geliştirmede ruh daha üstün görülse de İslam erdem ahlakında bedensel pratiklerin, hususen ibadetlerin ahlaki olanın parçası olduğuna vurgu yapıyor. Bucar, beden rolü ile alakalı İbn Miskeveyh'in teolojik vurgusundan ötürü ahlak düşüncesinde bir gerilim olduğunu belirtip bu gerilimin İslami mistisizm ile aşıldığını iddia ediyor. Her ne kadar İbn Miskeveyh'in bir mistisizm teorisi sunmadığını belirtse de Bucar'ın, onun düşüncesinde İslami mistisizmin temel bir rol oynadığı vurgusu ve yine onun ahlakını Grek felsefesi, İslami teoloji ve sufizmin kültürel asimilasyonunun bir örneği olarak sunması, tartışılmaya değer bir iddia olarak makalesinde yer buluyor (ss.215-218).

Eserde, Aristotelesçi geleneğin devamı olmakla birlikte erdeme yönelik çabaları teolojinin de bir parçası gören Aquinasçi erdem düşüncesine ayrıca yer veriliyor. Bununla birlikte Hıristiyan erdem teorileri, erken dönem Hıristiyanlık, Skolastik dönem, reformla birlikte farklılaşan durum ve çağdaş Hıristiyan erdem teorileri olmak üzere ana hatlarıyla ele alınıyor.

Eserde dikkat çeken makalelerden birinin, C. Swanton'un kaleme aldığı "Hume ve Nietzsche'de Erdem" olduğunu söyleyebiliriz (ss.241-262). Hume ve Nietzsche'nin normatif ahlakta aslında önemli isimler olduğunu, erdem merkezli okunduğunda ahlaki düşüncelerinin objektivist ve realist olduğunu iddia eden ve bunu söz konusu filozofların metinlerinden örneklerle desteklemeye çalışan Swanton, her iki filozofun da çağdaş tartışmalara katkı sunacaklarını öne sürüyor.

Eserin üçüncü bölümü, Batı'da neşvünema bulan çağdaş erdem teorilerine yer veren, Neo-Aristotelesçiliği ve buna alternatif çağdaş erdem ahlaklarını ele alan makalelerden oluşuyor. W. Solomon'un 20. yüzyılda ahlak çalışmalarının seyrini ele aldığı makalesi, erdem ahlakının tekrar nasıl gündeme gelip yer bulduğunu, hangi eserlerin bu süreçte ne tarzda etkili olduğunu ortaya koyuyor. Yazar ayrıca, erdem ahlakının gösterdiği çeşitliliğin arttığına, Neo-Aristotelesçi yaklaşıma alternatif sentimentalist, feminist yaklaşımların ve erdem ahlakının sonuççu modellerinin de yaygınlaştığına işaret ediyor (ss.303-317).

Neo-Aristotelesçi erdem ahlakı, eserde editör Snow tarafından ele alınıyor. Aristoteles'ten ilham alan Neo-Aristotelesçi anlayışların teleolojik karakterine, ahlaki naturalizme vurgusuna işaret eden Snow, 1958'de Kantçı ve faydacı anlayışları eleştiren Anscombe ile başlayan erdemden yeniden keşfi sürecinde 1999'da R. Hursthouse'ın *On Virtue Ethics*³ eseri ile erdem teorisinden erdem ahlakına geçiş yaşandığını belirtiyor. Snow, böylelikle erdem ahlakının deontolojik ahlaka ve sonuççu ahlaka tam anlamıyla alternatif olarak öne çıktığını, eleştiri ve katkılarla erdem ahlakını canlandırma çabalarının da sürdüğünü ifade ediyor (s.322). Ayrıca makalesinde, Anscombe gibi Neo-Aristotelesçi erdem ahlakını geliştirmede öncülük eden A. MacIntyre, R. Hursthouse, D. Russell gibi felsefecilerin sunduğu merkezi temalara değiniyor.

Günümüzde Aristotelesçi düşünceden farklı bir erdem ahlakının geliştiği hususu da eserde yer buluyor. Humecu yahut neo-sentimentalist formdaki erdem ahlakı, bu alandaki çalışmaları ile öne çıkan M. Slote tarafından

³ Rosalind Hursthouse, *On Virtue Ethics* (Oxford: Oxford University Press, 1999).

kaleme alınmış. Yine bu bölümde erdeme fail temelli yaklaşım, amaç merkezci teori, neo-Platoncu yaklaşım, feminist yaklaşım, sonuççu erdem teorileri gibi diğer çağdaş yaklaşımlar da ana hatları ile izah ediliyor.

Erdem ahlakında ve erdem teorilerinde merkezi temalar ve meseleler başlıklı dördüncü bölümde, Aristotelesçi anlayışta *phronesisin* nasıl elde edildiği, daha iyi olma ve karakteri geliştirmede ideallerin yeri, erdemli motivasyonun nasıl temin edildiği gibi hususlara yer veren makaleler bulunuyor. Söz konusu makaleler, bu konularla ilgili çağdaş empirik yaklaşımlardan da yola çıkarak yapılan değerlendirmeleri içeriyor.

Erdem ahlakına yönelik eleştirel çalışmalar, eserde beşinci bölümde dört farklı makalede ele alınıyor. Bu çerçevede teorik ve pratik açılardan erdem ahlakına yöneltilen bazı yaygın itirazlara işaret ediliyor. Sözgelimi durumcu (*situationist*) akımın, sosyal psikolojideki empirik çalışmalar üzerinden yaptıkları çıkarımlarda, davranışlarımızın durumsal özelliklerden etkilendiği ve temelde istikrarlı karakter özelliklerinin bir sonucu olmadığına yönelik itirazlarına dikkat çekiliyor. Durumcu eleştirinin, bu çıkarımlardan hareketle küresel açıdan ortak karakter özelliklerinin bulunmadığını öne sürdüğüne, kişilerin ahlaki davranışlarında durumsal değişikliklerin etkili olduğunu vurguladığına işaret ediliyor (ss.524-526). Ancak bu itirazlarda yer bulan hususların erdem ahlakı tarafından karşılanabileceğine de dikkat çekiliyor. Söz konusu argümanların iyi desteklenmediği, durumcu eleştirinin erdem ahlakının teorisine ve uygulamalı alanlarına itirazlarının yanlış bir yönelime sahip olduğu, çok da sağlam temellere oturmadığı eserin muhtelif makalelerinde gösterilmeye çalışılıyor. Bu bağlamda, sözgelimi çevresel faktörlerden ötürü hemen sarsılan davranışların gerçekte erdemli olup olmadığı J. Kawall tarafından kaleme alınan “Çevreye İlişkin Erdem Ahlakı” başlıklı makalede tartışılıyor (s.667). Psikoloji perspektifinden erdemleri ele aldığı makalesinde K. Kristjansson ise erdem ahlakının uygulanabilir ve makul olması için deneysel sosyal psikoloji ile etkileşim içinde olmasının gereğine ve disiplinlerarası çalışmaların önemli sonuçlar temin edeceğine işaret etse de erdem sahasında psikologlarla felsefecilerin disiplinlerarası işbirliği yapmasının kolay olmadığını ima ediyor (ss.547-560).

Eserin altıncı bölümü uygulamalı erdem ahlakına tahsis ediliyor. Diğer ahlak teorilerinin uygulamalı ahlak çalışmalarında yer aldığı gibi, erdem ahlakının da tıp etiği, iş ahlakı, teknoloji ahlakı ve benzeri uygulamalı alanlarda nasıl yer bulacağına; cesaret, dürüstlük gibi erdemlerin bu tür alanlarda nasıl uygulanacağına ilişkin hususlar günümüz erdem çalışmalarında önem teşkil eder. Bununla birlikte erdem ahlakının ırksal ilişkiler, çevre

sorunları gibi pratik insan kaygılarına doğrudan uygulanabilir oluşuna dair literatürden farklı olarak mesleki alanlara, ihtisas alanlarına yönelik biçimde nasıl geliştirilebileceği de söz konusu olmuştur. Bu kaygıyla, C. Cimino, “modern hukuk erdem etiğinden ne öğrenebilir?” sorusu üzerinde duruyor ve görece yeni bir alan olan erdem hukukunu konu edinerek Aristoteles düşüncesinin alana muhtemel katkılarına değiniyor (ss.621-639).

Erdemin eğitim yoluyla geliştirilmesi ve böylelikle şahıslarda yerleşmesi felsefe tarihinde çokça yer bulan, özel ve şahsi olmanın ötesinde kamusal da addedilen bir meseledir. Erdem ahlakı ve eğitim ilişkisini konu edinen, D. Carr tarafından kaleme alınan bir diğer makale, MacIntyre düşüncesinin, insani kurumların ve pratiklerin toplumsal inşai karakterine işaret eden ve ahlaki yaşamı geliştirmeyi araştıran eğitim felsefecileri için önemine dikkat çekiyor. Makalede yazar, geçmişten farklı olarak günümüz modern eğitimin, daha araçsal bir bakış açısıyla meseleyi ele aldığını, liberal demokrasinin erdemlerin geliştirilmesine yönelik hususları şahsi meseleler kılmasıyla geçmişe nazaran farklılaşmaların olduğunu ifade ediyor (ss.642-643). Böylelikle aslında erdem ahlakının iddiaları ile ilgili günümüzde karşı karşıya kaldığı önemli sorunlardan birine de işaret etmiş oluyor.

Bölümde çevreye ilişkin erdem ahlakını konu edinen J. Kallow’in makalesinde ise bu alandaki erdemlerin hangileri olduğuna işaret etmenin yanında durumculuğun eleştirilerine ve bu eleştirilere yanıtlara da yer veriliyor. Sözelimi küresel ısınma ya da nesli tükenen canlılarla alakalı meselelerde bireysel karaktere ve erdemlere odaklanmanın yetersiz olduğunun, bu hususların geniş sosyal, kurumsal faktörlerle ilişkili olduğunun ifade edildiği yerde işin sosyal yapılar ve kurumlarla ilgili boyutunun olmasının, karakter gelişimini önemsiz kılmayacağı üzerinde duruluyor. Bu bağlamda nihayetinde kurumlardaki değişimi bireylerin yönlendirdiği ifade ediliyor ve çevresel krizlere dikkat çekmek için kamusal, politik erdemlere sahip bireylerin gerekliliği üzerinden itirazlar cevaplanıyor (ss.668-669).

J. Fritz, “yeni medya ve dijital iletişimle daha da önemli bir yer edinen iletişim ahlakına erdem ahlakı ne söyler?” sorusunu, erdem ahlakının bu alana teorik ve pratik zemin sağlayacağı yönünde cevaplıyor ve gazetecilikte, medya ve iletişim çalışmalarında son yıllarda Neo-Aristotelesçi erdem perspektifinin önem kazandığını vurguluyor. MacIntyre’in iletişim ahlakında oldukça önemli bir düşünür olduğuna da işaret ediyor (s.701).

Bölümün genelinde uygulamalı ahlakla ilgili meseleler söz konusu olduğunda iyi vatandaşlar, iyi aktivistler ya da iyi karar vericiler olmak için er-

demlerle donanmak gerektiğine dikkat çekiliyor. Erdem ahlakını savunanların erdemlerin gerçekten etkin olduğunu uygulamalı alanlarda göstermeleri gerektiğinin de altı çiziliyor.

Derlemenin son bölümü olan yedinci bölüm, eserin geri kalanına kıyasla ilgiyi kısmen farklı bir alana kaydırıyor ve gelişmekte olan epistemolojik bir araştırma alanını, erdem epistemolojisini konu ediniyor. Epistemolojiye erdem merkezli yaklaşımın 1980’de E. Sosa’nın haklılandırmanın öznenin özelliklerinde zeminlenebileceği önerisiyle başladığı ifade ediliyor.⁴ Erdem epistemolojisinin, bir inancı uygun bir inanç yapanın ne olduğu anlayışıyla başlamak yerine epistemik olarak uygun inanca sahip öznelerin özelliklerini incelemekle başladığına, daha sonra uygun inancın özneler tarafından nasıl üretildiği açısından tanımladığına vurgu yapılıyor (ss.747-748). Alandaki iki önemli yaklaşım; “güvenilirci (*reliabilist*) yaklaşım” ve “sorumlulukçu (*responsibilist*) yaklaşım” farklı makalelerde ele alınıyor. Dışsalcı epistemolojinin bir çeşidi olan güvenilirci yaklaşımın bilgiyi entelektüel erdemlerce üretilen doğru inanç olarak ele aldığı, entelektüel erdemlerin doğruya yönelimli bilişsel kapasiteler olarak anlaşıldığı, J. Greco ve J. Reibsamén’in kaleme aldığı “Güvenilirci Erdem Epistemolojisi” başlıklı makalede vurgulanıyor. Bu çerçevede uygun durum ve çevrede işlem yaptığında entelektüel erdemlerin güvenilir doğru inanç ürettikleri ifade ediliyor (s.725). Ayrıca güvenilirci erdem anlayışının septiklere karşı oluşu, Gettier durumlarını teşhis edebileceği gibi teorik olarak güçlü yanlarına işaret edilerek cazip bir perspektif olduğu belirtiliyor.

Erdem epistemolojisi alanında benimsenen bir diğer yaklaşımın, sorumlulukçu yaklaşımın ya da karakter-temelli erdem epistemolojisinin ise ahla-ki ve entelektüel erdemler arasındaki ilişkiyi ve benzerlikleri vurguladığına, S. Wright makalesinde işaret ediyor. Söz konusu anlayış farklı tarzlarda açıklansa da vurgunun, erdemleri taşıyan kişideki entelektüel karakter özelliklerinin gelişimine olduğu görülüyor. Bu bağlamda sözgelimi entelektüel cesaret, dikkat, açık fikirlilik gibi hususların, yetkin şekilde elde edilmiş düşünce alışkanlıkları olarak görüldüğü dikkat çekiyor (s.727).

Erdem epistemolojisinde her iki yaklaşım da Aristoteles’ten ilham almaktayken bir üçüncüsü, sentimentalist yaklaşım, erdem epistemolojisinin Hume düşüncesinden de çok şey öğrenebileceğine işaret ediyor. Sentimentalist erdem epistemolojisine ilişkin M. Slote ve H. Battaly’nin kaleme aldık-

⁴ Ernest Sosa, “The Raft and Pyramid: Coherence versus Foundations in the Theory of Knowledge,” *Midwest Studies in Philosophy* 5 (1980), ss.3-26.

ları makale, sentimentalist yaklaşımı, diğer görüşlere alternatif olarak erdem epistemolojisinde daha plüralist bir yaklaşım olarak sunuyor (ss.765-782).

Çağdaş literatürde ahlaki ve entelektüel (veya epistemik) erdemler arasındaki farkların nasıl ele alındığı da bölümde yer buluyor. M. Brady'nin makalesinde aradaki farkın; bu erdemlerin zihnin farklı kısımlarınca yönetildikleri, farklı tarzda geliştikleri, farklı saikleri olduğu gibi öneriler üzerinden tartışıldığı kaydediliyor; fakat bu tür farkların problematik olduğu izah ediliyor. Aradaki fark, entelektüel erdemler ile ahlaki erdemlerin farklı alanlardaki soruları açıklamada kullanılmaları üzerinden beyan ediliyor (ss.783-799). Bölüm, yer verilen diğer makalelerle birlikte erdem epistemolojisine ilişkin kapsamlı bir bakış sunuyor.

The Oxford Handbook of Virtue eseri, seçilen başlıklar ve mevcut makaleleriyle erdeme dair kapsamlı bir çerçeve sunuyor. Ayrıca her makalenin hem notlarında hem de kaynakçasında önemli referansların yer bulması itibariyle ileriki araştırmalar için yönlendirmeler içeriyor. Bu özellikleriyle eser, Snow'un giriş bölümünde belirttiği "erdeme dair felsefi çalışmaya genel bakış sağlama ve daha ileriki çalışmalara teşvik etme" (s.2) hedefleriyle uygunluk arz ediyor.

Eserde erdemın sırf normatif bir ahlaki teori şeklinde ele alınmadığı, teorik ve pratik düzeyde erdeme yer veren birçok anlayışın da erdem çalışmalarına dahil edildiği görülüyor. Esasen, eserdeki birçok makale, genel itibariyle erdem ile alakalı bir perspektif vermenin de ötesinde erdem ahlakının diğer ahlak teorilerine nazaran uygun bir alternatif olma iddiasını seslendiriyor ve bu itibarla erdem ahlakını canlandırma çabalarına katkı sağlıyor. Eserde bu minvalde farklı bölümlerde yer alan makalelerde erdem etiğini psikolojiye indirgeme girişimlerine itirazların mevcut olduğu görülüyor. Ayrıca birçok makalede felsefe dışındaki alanlardan özellikle sosyal psikolojiden gelen, erdem ahlakının teorisine ve uygulamalı alanlarına yönelik eleştirilere (hususen durumcu eleştirilere) cevap sunma çabasının var olduğu dikkat çekiyor (bkz. ss.317, 550, 667, 754, 828). Nitekim empirik çalışmaların da bu çabanın bir sonucu olarak arttığına değiniliyor.

Eserin genelinde ahlak felsefesi literatürüne aşına olanların kolaylıkla takip edebileceği tarzda bir dil kullanılıyor. Bununla birlikte derlemede yer alan makalelerin üslubu farklılık arz ediyor. Bazı makaleler tasviri ve açık-

layıcı iken⁵ bazılarının argümantatif olduğu, ele aldığı meselelere eleştirel yaklaşım değerlendirmeler içerdiği,⁶ ayrıca erdem teorilerine ilişkin inşai çabalar, teklifler içeren makalelerin⁷ de eserde yer aldığı görülüyor.

Eser farklı akademisyenlerce kaleme alınan makalelerden oluştuğu için ister istemez erdem tanımı, erdem ahlakının genel özellikleri, diğer ahlak teorilerinden farkı, erdem ahlakının 20. yüzyıldaki canlanışının nasıllığı vb. hususlara dair benzer değerlendirmeler, farklı makalelerde farklı bağlamlarda olsa da tekrar edilmiş oluyor. Fakat eserde yer alan makalelerin her birinin kendi içinde iyi yapılandırılmış olduğunu, altında yer aldığı bölümün diğer makaleleri ile de bütünlük oluşturduğunu ifade etmeliyiz.

The Oxford Handbook of Virtue eserinin, erdeme dair bugüne dek yayınlanmış en kapsamlı çalışmalardan olması,⁸ erdemi çok farklı boyutları ile ele alması, konu başlıkları ve makale yazarlarının seçimi gibi hususiyetleriyle erdem çalışmalarına önemli bir katkı sunduğunu ve eserin genelde ahlak felsefesi, özelde erdem ahlakı çalışanların hem faydalanabileceği hem de göz ardı edemeyeceği bir kaynak olduğunu söylemeliyiz.

⁵ Eserin "Virtue as Trait" başlıklı 1. bölümü yahut "Stoic Virtue" başlıklı 6. bölümü bu tarza örnek olarak gösterilebilir.

⁶ "Aristotle and Moral Virtue" başlıklı 5. bölüm, "Contemporary Consequentialist Theories of Virtue" başlıklı 20. bölüm veya "Reliabilist Virtue Epistemology" başlıklı 36. bölüm bu çerçevede zikredilebilir.

⁷ "Confucianism and Neo-Confucianism" başlıklı 8. bölüm, "Sentimentalist Virtue Epistemology: The Challenge of Personalism" başlıklı 38. bölüm gibi bölümler bu ele alış tarzına örnektir.

⁸ Bu çerçevede editörlüğünü Lorraine L. Besser ile Michael Slote'un yaptığı *The Routledge Companion to Virtue Ethics* (New York: Routledge, 2015) eseri de zikredilmelidir.